

(«Unudulmazlar» silsiləsindən)

RƏFİQ ZƏKANI UNUTMAQMI OLAR?

Vaqif YUSİFLİ,
filologiya elmləri doktoru

O, çox az yaşadı. Altmış ilinin tamamına altı ay qalmış qəflətən dünyasını dəyişdi. Bu ölümüylə Rəfiq Zəkaya öyrəşmiş dostlarının, əzizlərinin qəlbində aji bir nisgil, illər keçdikjə də korun-koron tüstülənən kədərli hisslər, duyğular oyandı. Az yaşadı deyirəm, çünki bütün ədəbi ictimaiyyət belə bir qəfil ölümü gözləməzdi, ədəbi məclislərdə, televiziya verilişlərində tez-tez görünürdü, ömrünün son illərində isə ömrü-günü səyahətdə keçirdi, Türkiyədə, onun müxtəlif şəhərlərində həftələrlə, aylarla qalırdı, Türkiyə Folklor Akademiyasının Fəxri akademiki seçilmişdi, Beynəlxalq Atatürk Müəafatı laureatı olmuşdu, qardaş ölkənin bir çox bədii jurnallarının redaksiya heyəti üzvü seçilmişdi. Ankara və İstanbulda kütləvi tirajlarla kitabları çap olunmuşdu. Yəni Rəfiq Zəka daim diqqət mərkəzində idi və təbii ki, ölüm haqqında düşünmürdü. Şəxsən mən onun haçansa bir xəstəlik üzündən həftələrlə, aylarla yatdığını eşitməmişəm. Amma alın yazısına nə deyəsən...

Rəfiq Zəkani biz necə xatırlayırıq? Hər şeydən əvvəl görkəmli ədəbiyyatşünas, professor Cəfər Xəndan Hacıyevin oğlu kimi □ Cəfər Xəndan Hacıyev XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndələrindən biri idi, Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif problemlərinə aid yazdığı onlarla məqalənin, bir sıra dərslərin, ən başlıcası isə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin ən mötəbər və nüfuzlu tədqiqatçılarından biri kimi tanınır. Onun Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığının sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə həsr etdiyi monoqrafiyası isə bu mövzuda yazılmış, hələlik alternativ olmayan elmi əsərdir. Heç şübhəsiz, Rəfiq Zəka bu alim ocağında atasından tək-cə mükəmməl tərbiyə yox, həm də onun yolunu davam etdirmək, ataya layiq oğul olmaq dərslərini də öyrənib. Mərhum filosof, professor Aslan Aslanov R.Zəkaniın şeirlər kitabının birinə yazdığı ön sözdə qeyd edir ki, bir gün ustad Cəfər Xəndan məndən soruşdu ki, tələbən Rəfiq neçədir, ondan razısənmi? Cavabında dedim ki, o, sizə tam layiq bir oğuldur, şeirləri də xoşuma gəlir. Cəfər müəllim bu cavabdan çox məmnun qaldı. Amma çox təəssüf ki, Ata-Jəfər Xəndan oğlunun ilk şeirlər kitabının üzünü görmədi. Cəfər Xəndanın da şairliyi olub,

hətta bir neçə şeir kitabı da çap olunub, amma bir şair kimi deyil, ədəbiyyatşünas kimi şöhrətlənib. Təbii ki, bu amilin də Rəfiqin həyatında rolu olub.

Rəfiq Zəkani biz kəskin, iti hafizəli bir insan kimi də xatırlayırıq. Şəxsən mən elə bir adam tanımıram ki, yaddaşı bu qədər güc

lü ola. Türk şairi Əbdülhaqq Həmidin 5000 misralıq «Məqəbər» poemasını əzbər bilirdi Rəfiq, Namiq Kamaldan, Tofiq Fikrətdən, Rza Tofiqdən, Yəhya Kamaldan, Faruq Nafizdən, Nazim Hikmətdən, Orxan Seyfidən və bizim dahi klassiklərdən (Füzuli, Nəsimi, Cavid, Hadi, Sabir) və S.Vurğundan, Şəhriyardan, Müşfiqdən, Süleyman Rüstəmdən və daha kimlərdən əzbər bildiyi şeirləri də bu sıraya qatsaq, biz anjaq heyretimizdən içimizi çəkmə bilərik. Onun yaradıcılığında söz açan bütün müəlliflər Rəfiq Zəkaniın bu kəskin, iti hafizəsini dönə-dönə qeyd etmişlər. Mən də bunun şahidi olmuşam. Sovet dövründə-səksəninci illərdə biz ehtiyatda olan zabitləri bir həftəlik zborə çağırırdılar. Bir dəfə də mən Rəfiq Zəka və Vaqif Arzumanlı ilə bir qrupa düşdük. Rəfiqin o hərbi hissədə dostk, tanış var idi, hər gün o adam bizim adımızı tezjə qeyd edib buraxırdı. Rəfiq, mən və Arzumanlı həmin hərbi hissənin yanındakı balaja yeməxanaya girib yeyib-ıçərdik. İki saat müddətində biz anjaq Rəfiqi dinlərdik, o türk ədəbiyyatından söhbət edir, şeirlərindən əzbər deyirdi, bir misrada belə çəşməzdi. Rəfiqin qəfil ölüm xəbərini eşidəndə ilk ağıma gələn fikir bu oldu ki, o şeirlər də Rəfiqlə birgə bizi tərək etdi, daha onları Rəfiqin dilindən eşidə bilməyəcəyik.

Rəfiq Zəka haqqında düşünəndə bir də onun möhkəm türkçü olduğunu xatırlayırəm. O, Sovet dövrünün ən qızğın, türkçülüyn yasaq olunduğu, bu bərdə ucadan danışılmadıq çağlarda şeir salonlarında, ədəbi məclislərdə türkçülüynü təbliğ edən şeirlər söyləyir, onları təbliğ edirdi. Səksəninci illərin ortalarından, artıq Sovet quruluşunun çökməyə başladığı illərdə isə onun səsi daha gur eşidilirdi. Təbii ki, bu təbliğat ədəbi mübarizə formasında gedirdi. Doxsanmı illərdə isə Türkiyəyə gedib-gələn ədəbi ziyalılarımız içərisində Rəfiq Zəka xüsusi fəallığı ilə seçilirdi. Onun türk mətbuatında şeirləri çap olunurdu, kitabları nəşr edilirdi. Ürfan Ünver Nəsrəddinoğlu (o zaman Türkiyə Folklor Araşdırmaçıları Qurumunun prezidenti idi) Rəfiq Zəkaniın şeirləri bərdə yazmışdı: «Bir yandan saz şairlərinə, o biri yandan divan şairlərinə qəlbini gərilməş telləriylə bağlı olan Rəfiq Zəka yalnız Azərbaycan şeirinə deyil, türk dünyası şeirinə yeniliklər gətirmişdir desək, mübaligə etmiş olmayacağıq».

Bəli, Rəfiq Zəka türkçü idi və biz bunu onun həm sovet dövründə, həm də müstəqillik illərində yazdığı şeirlərindən də görə bilərik:

Türkiyə böyükdür, Türk böyük deyir, Türkün Atasıdır Atatürk deyir.

Ey gidi düşmənim, məndən ürk deyir, Çünki bu yer üzü mənə Türk deyir.

Qeyd edim ki, Rəfiq Zəka böyük türkçü Əlibəy Hüseynzadənin həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş «Unudulmuş dahi» kitabı da çap olunub.

Rəfiq Zəkaniın bu məramında ona sadiq, eyni fikir və amalda müttəfiqi unudulmaz Xəlil Rza Ulutürk olub. Onlar cavanlıqdan dost idilər. Xəlil Rza R.Zəkaniın yaradıcılığı bərdə bir xeyli məqalə yazıb və doxsanmı illərin əvvəllərində müxtəlif illərdə yazdığı bu məqalələrini «Addımlayan ensiklopediyamız» adlı kiçik bir kitabça şəklində çap etdirib.

R.Zəkaniın ilk şeirlər kitabının adı «Çağlayan» idi, bu kitabı o, unudulmaz Müşfiqə həsr etmişdi. Müşfiqin sağlığında bu adda bir kitabı çap olunmayıdı, amma şairin arzusunu heç olmasa o adla əbədiləşdirmək istədi Rəfiq. 1962-ci ildə yazdığı, amma çap etdirə bilmədiyini, ilk dəfə ölümündən

sonra işıq üzü görən («Azərbaycan»-curnalı, 1999, № 1) «Mikayıl Müşfiqin son şəkli» şeirində oxuyuruq:

**Ölümündən neçə il önjə idi?
Onun ömrü açılan qönçə idi!
Onu soldurdu quduz daşqaqlar,
Namusu, qeyrəti yox alçaqlar!**

**İt kimi ölməlidir ermənilər!
O qurumsaq dənilər!
Bəşərin üzqarası onlardır,
Yeddindən yetmişə məlunlardır!**

Burada bir haşiyə çıxım və qeyd edim ki, Rəfiq Zəkaniın sevdiyi və təbliğ etdiyi şairlər çox idi, amma Hüseyn Cavid onun dilindən düşmürdü. Onun əruzda yazdığı bir sıra şeirlər var ki, açıq-aşkar Cavidin təsiriylə yazılıb. R.Zəka ölməz dramaturqa böyük məhəbbətini «Cavid sənəti» adlı kiçik monoqrafiyasında da ifadə etmişdi. Məlumdur ki, cavidşünaslıqda yeni mərhələ 60-ji illərdən başlanır. Akademik Məmməd Cəfərin «Hüseyn Cavid» monoqrafiyası böyük sənətkara həsr edilən sonrakı tədqiqatlar üçün bir növ, istiqamətverci rol oynadı. Görkəmli sənətsünas Mehdi Məmmədov yazırdı ki, «Cavidin poeziyası və dramaturgiyası heyvətli bir aləmdir. Təzadlarla, ziddiyyətlərlə dolu, münəqişəli, mübarizəli bir aləm □» Rəfiqin «Cavid sənəti» kitabı da bu «heyvətli aləmə» baş vurmaq istəyindən yaran-

dı. Qısaca deyim ki, bu kitabda Cavid yaradıcılığı üç aspektdə tədqiq olunur. Sənətkarın mənsub olduğu romantizmlə bağlılığı, Azərbaycan klassik ədəbiyyatı və türk poeziyası ilə bağlılığı və onun sənətinin estetik problemlər baxımından araşdırılması. R.Zəka bu vəzifələri minimum dərəcədə yerinə yetirməyə səy edib. Şəxsən mən üçün bu balaja monoqrafiyada H.Cavidin xalq şeiri formalarına münasibəti oldu. Rəfiq yazırdı: «Hüseyn Cavid milli şeirimizə yeni ruh, yeni zövq gətirməklə yanaşı, milli vəznimiz olan hejaya da yeni biçimlər verə bildi. Şübhəsiz, hecaya, bəzi klassik şairlərimiz kimi etinasız olmasamı ustadın məziyyətlərindən sayılmalıdır. Bu da faktıdır ki, Cavid əruzunda hejaya meyl hər zaman duyulmaqdadır. Bu iki vəznin əsas fərqi, birinin uzun və qısa hecaların müvafiq tənəsübü və təması ilə təşkilindən, digərinin daxili bölgülərə əsasən qurulması ilə izah etmək birtərəfli təsir bağışlayır. Əslində, mahir sənətkarın estetik konsepsiyasında əruzla heca vəhdət təşkil etməlidir. Zira əruz fəvqələdə, xarüqulədə bir məfhum olmayıb, parlaq ahəngə tabe sözlərin inci düzümündən doğan şeir qəlibidir». Kitabda bu xüsusda xeyli misallar da gətirilir. Rəfiq Zəkaniın «Müşfiq incəlikləri» kitabı da belə bir ehtirasla yazılıb və hər iki kitabın məziyyəti ondadır ki, R.Zəka bu ölməz sənətkarların yaradıcılığına soyuq alim təfəkkürü ilə deyil, şair-tədqiqatçı məhəbbəti ilə yanaşıb. Rəfiq Zəka «XX əsr Azərbaycan romantizminin estetik prinsipləri» mövzusunda sanballı namizədlilik dissertasiyası yazmışdı və mərhum akademik F.Köçərli bu əsər haqqında yazmışdı ki, R.Zəkaniın bu əsərində elmi məntiqlə bədii təfəkkür birləşir.

«Çağlayan»dan sonra R.Zəkaniın şeir kitablarının sayı artır və o, müasir poeziyada ən məhsuldar şairlərdən birinə çevrilir. Şeirləri bərdə xoş sözlər də deyilir, tənqidlər də. Mirzə İbrahimov, Süleyman Rüstəm, Əli Vəliyev, Məmməd Rahim, Məmməd Cəfər, Nəbi Xəzri, Aslan Aslanov, Xəlil Rza, C.Novruz, kimi tanınmış söz ustaları onun şeirlərinin məziyyətləri bərdə söz açırlar. Məsələn, Mirzə İbrahimov yazırdı: «Rəfiq Zəka əlinə qələm aldığı gündən gənclik ehtirası ilə şeir və gözəlliyin məftunu olduğunu sübut etmişdir. Onun hafizəsinin kəskinliyini, həyəjanının daşqınlığını, zəngin Şərq ədəbiyyatını dərinəndən duyduğunu, şeir sənəti haqqında ehtiraslı düşüncələrə malik olduğunu, klassik poeziya sonmuz məhəbbət bəslədiyini görmüşəm».. Ustad şairimiz Süleyman Rüstəm isə deyirdi: «Klassik Azərbaycan şairlərinin gözəl ənənələrinə möhkəm bağlı olan Rəfiq Zəka şeirlərində üslub aydınlığı, ahəngdarlığı nəzərə çarpır. Onun yazılarında yüksək şeiriyyət hakimdir». Hüseyn Arif isə yazırdı: «Onun şeirlərini sakit, həyəjansız oxumaq mümkün deyil. Bu şeirlərdə həzin bir musiqi dolaşır». Belə misalların sayını artırmaq da olar.